

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

Első kötet. 1867—1869.

- I. Szám. Solon adótörvényéről. Tótfly Ivántól. 1867. 14 l. . . . . Ára 10 kr.
 II. Szám. Adalékok az attikai törvényhez. Tótfly Ivántól. 1868. 16 l. . . . . 10 kr.
 III. Szám. A legújabb magyar Szentírásról. Tárkányi J. Bélától. 1868. 30 l. . . . . 20 kr.
 IV. Szám. A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Szász Károlytól. 1868. 20 l. . . . . 10 kr.
 V. Szám. T. dománybeli hátramaradásunk okai, ezek tekintetéből Akadémia-
 miánk feladása Tótfly Ferencztől. 1868. 15 l. . . . . 10 kr.
 VI. Szám. A keleti török nyelvről. Vámbéry Arminvtól. 1868. 18 l. . . . . 10 kr.
 VII. Szám. Geleji Katona István főleg mint nyelvész. Imre Sándortól. 1869. 98 l. . . . . 30 kr.
 VIII. Szám. A magyar egyházak szertartásor énekei a XVI. és XVII. szá-
 zadban. Bartalus Istvántól. Hangjegyekkel. 1869. 184 l. . . . . 60 kr.
 IX. Szám. Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. (1. Sztárai Mi-
 hálynak eddig ismeretlen szindarabjai 1550—59. — 2. Egy népirodalmi
 emlék 1550—75-ből. — 3. Baldi Magyar-Olasz Szótárkaja 1583-ból. —
 4. Báthory István országbíró mint író. — 5. Szenci Molnár Albert
 1574—1633). Tótfly Ferencztől. 1869. 178 l. . . . . 60 kr.
 X. Szám. A magyar bővített mondat. Brassai Samueltől. 1870. 48 l. . . . . 20 kr.
 XI. Szám. Jelentés a felső-ausztriai kolostoroknak Magyarországot illető
 kéziratai- és nyomtatványairól. Bartalus Istvántól. 1870. 43 l. . . . . 20 kr.

Második kötet. 1869—1872.

- I. Szám. A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codex-
 ről. Mátray Gábor l. tagtól. 1870. 16 l. . . . . 10 kr.
 II. Szám. A tragikai befogásról. Székfoglaló. Szász Károly r. tagtól. 1870. 32 l. . . . . 20 kr.
 III. Szám. Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. Joannovics Gy.
 l. tagtól. 1870. 49 l. . . . . 20 kr.
 IV. Szám. Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. Fi-
 naly Herik l. tagtól. 1870. 47 l. . . . . 20 kr.
 V. Szám. Solomos Dániel költeményei és a hétzigeti görög népnyelv.
 Tótfly Iván lev. tagtól. 1870. 28 l. . . . . 20 kr.
 VI. Szám. Q. Horatius satirái (Ethikai tanulmány). Székfoglaló. Zichy
 Antal l. tagtól. 1871. 33 l. . . . . 20 kr.
 VII. Szám. Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez (I.
 Magyar Pál XIII. századbeli kanonista. II. Margit kir. hercegnő,
 mint ethikai író. III. Baldi Bernardin magyar-olasz szótárkaja 1582-
 ból. Második közlés. IV. Egy XVI. századbeli növénytan névtár XVII.
 és XVIII. századbeli párhuzamokkal. V. Akadémiai eszme Magyaror-
 szágon Besenyei elött). Tótfly Ferencz r. tagtól. 1871. 124 l. Ára 40 kr.
 VIII. Szám. A sémi magánhangzókról és megjelölésük módjairól. Gr. Kun
 Géza lev. tagtól. 1872. 59 l. . . . . Ára 20 kr.
 IX. Szám. Magyar szófejtetések. Szilády Áron l. tagtól. 1872. 16 l. . . . . 10 kr.
 X. Szám. A latin nyelv és dialektusai. Székfoglaló. Szénássy Sándor
 l. tagtól. 1872. 114 l. . . . . 30 kr.
 XI. Szám. A defferekéről. Szilády Áron lev. tagtól. 1872. 23 l. . . . . 20 kr.
 XII. Szám. Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. Szvorényi József lev.
 tagtól. 1872. 13 l. . . . . 10 kr.

Harmadik kötet. 1872—1873.

- I. Szám. Commentator commentatus. Tazlózatok Horatius satiráinak ma-
 gyarázói után. Brassai Samueltől. 1872. 109 l. . . . . 40 kr.

A MORDVAIAK

TÖRTÉNELMI VISZONTAGSÁGAI.

BARNA FERDINÁND

I. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1877.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A mordvaiak történelmi viszontagságai.

(Olvastatott a Magy. Tud. Akadémián 1876. június 19-én tartott ülésében.)

E czim alatt jelent meg a finn »Kuukaus lehti« (magyarul: Havi lap) czimű folyóirat 1875-ik évfolyamában egy közlemény, s ezt megelőzőleg ugyancsak e folyóirat 1873—74. évfolyamaiban: »A mordvaiak pogány istenei és szertartásai« czim alatt egy másik, az elsővel összefüggésben lévő közlemény, a negyedéve nálunk is megfordult s különösen a nemzeti muzeum régiségtári osztályában szakjára tartozó őskori tanulmányok tétele végett huzamosb ideig tartózkodott finn tudós, helsingforszi muzeumi segédőr, Aspelin J. R. urtól. Mindkét közlemény, eredetileg Melnikov hirnevés orosz archaológ s moszkvai levéltárnok műve, ki azokat a »Russkij Wiestnik« czimű időszi folyóiratban tette volt közzé, Aspelin pedig a tárgyat külöleges finn nemzeti szempontból fogva fel, a »Kuukaus lehti« számára dolgozta át és saját észrevételeivel is megvilágosította. E közlemények érdekelhetnek bennünket azért, mert napjainkban, midőn már nemzetünk eredete és az ural altáji népesaládhoz tartozandósága mind az összes európai tudományosság ítélőszéke előtt, mind saját legkitünőbb tudósaink egybehangzó ítélete szerint általánosan el van ismerve, az ellenkező nézetek pedig ama lomtárba dobva, melyre bátran ráirhatnók, hogy: opinionum commenta delet dies, naturae judicia confirmat; nem lehet reánk nézve közönyös ismerni azon tudományos mozgalmakat, melyek e részben oly nemzetek fiai között léteznek, melyek e rokon népekhez közelebb laknak mint mi; e tanulmányokat régebben művelik mint saját honfiaink; az előzők jó

sikerrel megkezdett tanulmányai, melyek fonalát tovább kell folytatniok, valamint magok a kuforrások is, melyekből méríthetnek; számosabbak is s jobban is kezök ügyébe esnek, semmint nekünk.

De a főérdek magában a tanulmányozott tárgyban fekszik, ugyanis ma már a tudomány világánál constatált tény, hogy a Julián barát és társai utazásáról szóló jelentés igazságon alapszik, — s az e jelentésben említett népek közül a mordva nép egyike volt azoknak, melyek valamint őseinknek Lebediában legközelebbi szomszédjai, úgy legközelebbi rokonai is voltak; ezt a két rokon nép nyelve összehasonlítása kétségtelenné teszi, a mi annyira megy, hogy például a mordva igeragozás még a vogulnál is közelebb áll a magyarhoz; midőn tehát e nép viszontagságairól van szó: az csak oly közéről érdekel bennünket, mint akár az Attila hunjai, a kikhez ők is bizonyára tartoztak, akár az avarok, közelebb-ről mint akár az európai bolgárok, kik a volgai bolgároktól, akár a bosnyákok, kik meg a vesszektől származnak. Növeli a hozzájuk kötött érdeket azon körülmény, hogy a kazár és bolgár birodalmak letünése után épen a mordva nép volt valamennyi rokon népek között a legfontosb, melynek hős fia az orosz hódításnak majd ezer évig tudtak hősiesen ellenállani, s még tovább is ellenállhattak volna, ha akár ők, akár más rokon nép oly szerencsések lesznek vala, a keresztyén vallást akkor, mikor még nem volt késő, s nem a mindent magába olvasztó orosz-görög alakjában elsajátítani, s megalkotni azon középpontot, mely körül a többi rokon népek önként gyülekeztek, sorakoztak volna a gyűlölt orosz hódítás és keresztyénség ellen való oltalom biztosítása céljából. Pedig a kezdet szerencsésen meg volt téve. Pray György ugyanis Dissertatioiban emlékezik egy Elias hungarus minorita barátáról, a ki az ős hazában visszamaradt pogány magyarok közt Julian barát és társai után egy század mulva is még sikeresen terjeszté vala a keresztyén vallást, de a mi utóbb a hazánkban dühöngött viszontagságos időkbén egészen megszűnt.

Midőn Mátyás királynak azon gondolata támadt, hogy az ős hazában visszamaradt magyarokat kihozza, és hazánk

néptelenebb vidékein letelepítse, — lehet, hogy akkor még az ős hazában voltak pogány magyarok, — valószínűbb azonban az, hogy már akkor nem voltak, — s ha voltak is, ezek már magyarországi rokonaikat aligha megérthették volna, mert már akkor a honfoglalásnak 6-ik évszázada járta, s a magyar nyelv az őshazabelivel összehasonlítva annyira át volt alakulva, hogy a két nyelvet igenis közel rokonnak, de azon egynek venni teljességgel lehetetlen lett volna; hanem igenis élhetett az emlékezetök az itt letelepedett magyaroknak közöttök, a minthogy az ily emlékezetek egynéhány száz évig rendesen fönntartják magokat, — míg t. i. valamely nagyobb szerü esemény emléke ki nem szorítja őket, s helyt adnak az utóbbiaknak, melyek a kedélyeket közelebb-ről foglalkodtatják avagy talán épen egészen s mélyen nyomasztólag elfoglalva tartják, azután a régibb emlékezetek lassankint kihálnak s helyt adnak az újabbaknak, melyeknek szintén ez a sorsuk. Ez lehet az oka, hogy őseinknek ma már akár a régi Nagy Magyarországbán, akár Lebediában semmi nyomuk sincs. Mordvák még voltak s örömetst jöttek volna.

Érdekesekek végre e tanulmányok azért is, mert ezek meglehetősen tiszta világot vetnek az azon vidékeken divott szokások, erkölcsök és intézményekre, s azok világánál sok olyasról szerezhetünk magunknak tiszta fogalmakat, a mikre nézve a ránk maradt történelmi kuforrások ma már nem eléggé szolgáltatnak kellő felvilágosítást. Így péld. a Névtelen jegyzőnél olvassuk, hogy: Bulár földéről is jöttek némely nagyon előkelő katonák. — Elég világosan van mondva, s mostani történetirőink tiszteletreméltó atyja Horváth Mihály igen helyesen mondja ugyan rólok, hogy mohammedán vallásu bolgárok voltak, de azért egészen még sem értjük; a Bulár föld annyival könnyebben megtéveszthet bennünket, mert Bolgárország a szomszédban is van, melynek nevét adó hódítói eredetileg a régi volgai Bolgárországból jöttek ki s foglalták el mostani hazájokat a Duna mellett, s úgy olvadtak a föld népébe. Ezekkel őseink ellenséges lábon állottak, s a honfoglalás idején őseinkkel bizonyára nem rokonszenveztek, — továbbá ezek már akkor egészen szláv és görög vallásu keresztyének, azok pedig mohammed

hitű rokonépek voltak, és így világossá lesz előttünk, hogy a régi Bolgárországból jöttek ki őseink után, a kiket akkoriban még mint rokonokat s régi bajtársakat kétségkívül jól ismertek. Kik voltak tehát? Hogy rokon népek voltak, az bizonyos, de hogy csupán csak bolgárok lettek volna, azt a Névtelen nem állítja, és így nemcsak a lehetőség, hanem nagy valószínűség van abban, hogy ezek a Bolgár főnhatóság alá tartozó rokon népek fejei voltak a maguk apró népeikkel, megannyi »Panká«-k, lehettek cseremizek, csuvaszok okvetetlen, s mordvaiak sem hiányozhattak közöttök. S ha ehhez még azt is tudjuk, hogy a finn-ugor népek közül a cseremizek, bolgárok és mordvák mintegy együvé tartozó külön népcsaládot képeznek, a mint Koskinen is a maga »Finnország történelme« című művében külön csoportosítja a három néptörzset: a nyilvánítottam nézet csaknem bizonyossággá emelkedik.

Igy Roger kanonok »Carmen miserabile«-jéből látjuk, hogy a tatárjáráskor hazánkban uralgott irtózatosságokat sokan azzal igyekeztek magoktól elhárítani, hogy a tatárok pogány intézményeit, szokásait, erkölceit elfogadták, vagyis egyesültek velök, — ugyanezt találjuk a mordvaiaknál, a kik a tatár hódításakor szintígy tettek, s a tatárokat tömegesen kísérik vala hadjárataikban s így nagyon valószínű, hogy a velök érintkezett magyar népnek ők beszélték el sorsukat s ők tanácsolhatták, hogy tegyenek ezek is úgy mint ők, s ez esetben sorsuk enyhülését várhatják, s ha ilyesmiről a nemzet színe java hallani sem akart, bizonyos, hogy az alsóbb néposztályokból találkoztak egyesek, a kik megadták magukat sorsuknak. Rogerius ide vonatkozó helyei a következők: »Ceperunt aliquos per silvas latitantes et eosdem sub hac voce miserunt, quod quisquis vellet ad fidem eorum se dare securus reditus infra certum terminum ad propria rediendi daretur ei. Quorum verbis — — — totaliter crediderunt, et sic omnes, qui remanserunt, ad proprias domos sunt reversi — — — Constituerunt *Canesios* idest *Balinos*, qui justitiam facerent, et eis equos, animalia, arma, xenia, et vestimenta utilia procurarent. Et sic procurator meus de istis dominus erat unus et paene mille villas régebat, et erant Canesii fere centum.

Pacem habebamus ac fora, justaque justitia uni cuique servabatur — — — Conveniebant Canesii paene qualibet septimana.« Szomorú, hogy a szolgaság igájába csakhamar nagyon is beletalálták magukat, mert tovább már ezt olvassuk: »Quadam vice praeceperunt omnes Canesii in mandatis, ut de certis villis viri et mulieres puerique simul cum muneribus in eorum praesentiam venirent, — — — muneribus receptis omnes praesentantes in quendam vallem duxerunt, enormiterque spoliatos et denudatos ibidem interfecerunt.« (Rogerii canonici varadiensis Carmen miserabile. Cap. XXXV.) Nem eshetik ezen tekintet alá azon 300 főű hölgy, a kik Esztergom vára ostromakor a váron kívül egy palotában künnrekedtek: »Et cum capi et interfici deberent, ad audientiam magni principis appellaverunt, omnes itaqua sunt, fere trecentae extra civitatem ad principem adductae, quae pro munere petierunt, ut eas vitae sub dominio conservaret.« De hasztalanul, mert a fővezér »iratus pro eo quod nihil lucrati fuerant, praecepit, ut receptis spoliis earum, capite truncarentur, quod subito factum est.« (Caput XL.) De ezen hohéri tisztet bizonyára nem jöszántukból, hanem kényszerítésből teljesíték mind ezek, mind a mordvák, — ugyanis egy magyar püspöknek az azon korbéli párisi püspökhöz írott levelében ezt olvassuk: »Quocumque modo intrant terram, interficiunt habitatores terrae, praeter parvulos, quibus *Zingiton*, qui est Dominus eorum, (qui interpretatur Rex regum) lignum suum (bélyegét) imponit comburendo in facie ipsorum — — — Nova de ipsis audire non possumus, quia praecedunt eos quaedam gentes, quae Mordvani vocantur, qui interficiunt omnes homines indifferenter et nullus de eis audet calcare pedes suos donec interficiat hominem.« (Matthaei parisiensis historia major una cum libro Additamentorum. Londoni 1684. 2.) Ez tehát rendszer s a mongol hadsereg olyatén kiegészítési módja volt, — mint később ugyanezt a törököknél is találjuk, a kik a jancsárokat szintén elszedett keresztyén gyermekekből állították. — Lehet, hogy ha őseink is úgy mint a mordvák, oroszok, és az ország szélén lakó németek, a kik mind soraikban harczoltak, meghódoltak volna, mint szövetségesek megkíméltettek, és hasz-

náltattak volna, mint amazok harczy tölteleknek, a mit ma ágyutölteleknek hívunk, — de ilyesmiről mélyen hallgat minden történelmi kutfő.

Igy nyer a Pannonia megvételeét tárgyazó ének egy mordva monda által nevezetes fölvilágosítást, — ugyanis ebből azt látjuk, hogy a föld és fűvény-ajándék valamint nálok, úgy őseinknél is az önkénytes alattvalói megadás jelképe volt, s az ősi szokás figyelmen kívül hagyása miatt még szabadon egyezkedő felek között is könnyen pórul járhatott a vigyázatlan fél, — s ez történt nálunk Szvatoplukkal, ott pedig ő velük magukkal. Egyébiránt a jelképes átadás, mint tudjuk, egész 1848-ig folyvást szerepelt a nemesi birtokbevallások, s illetőleg iktatásoknál is.

Épen ily világot vet a magyar alkotmány ősrégiségére, s még az őskorba felnyúltára az Abrámkáról szóló monda, melyben midőn a népfőnököt az orosz vezér megadásra szólítja fel, ez azt feleli vissza, hogy ő népének nem ura, hanem csak feje, előbb össze kell hívnia az egész népet s az fog majd határozni.

Meglehetősen világos feleletet nyerhetünk továbbá az e közleményben találtató adatokból arra nézve, hogyan történetelt az meg, hogy a magyarok őshazájának ama tájakon se nyoma, se emlékezete. — Ugyanis ama rengeteg orosz birodalom, melyhez terjedelemre nézve hasonlót a világ még nem látott, az előtt önálló fejedelemségek, chásáságok, királyságok s ezek népeinek százankint való beolvadásából alakult, melyben ezek csak úgy felszívódtak, mint a hogy felszívják a rovarokból táplálkozó növények azon apró élő lényeket, melyeket végzetők közelökbe hajtott, s ime így szívódtak fel a magyarság ott maradott végső maradványai is valószínűleg előbb a tatár elembe, — ez pedig beolvadt az orosz birodalomba, s a mordva népnek a létért való küzdelemben kifejtett erőfeszítéseit csak akkor méltányolhatjuk igazán, ha fontolóra vesszük, hogy míg a legtöbb rokon nép nyomtalanul elenyészett, addig ezek meghódítására nem kevesb mint egy ezredév kívántatott, s még ma is, mikor már nincsenek, tudni akarják, hogy . . . még vannak, habár ma már e tudat nem igen sokkal több . . . passiva resistentiá-

nál. Ha e nép oly szerencsés lehetett volna, addig míg késő nem volt, keresztyönné lehetni, mire lehetett volna képes egy oly szívós kitartású nép, melyhez hasonlót a világtörténelemben hasztalanul keresünk? valóban az atyafiságért nem lehet okunk pirulni.

Ki ne ismerné az európai tudós világnak (fájdalom, ma már nálunk is nagyobb s nagyobb tért foglalni kezdő) elfoglultságát, mely oly igen szereti az árja népeket egekig magasztalni, más minden többi népfajt pedig magánál fajbelileg csekélyebbnek, elmebeli tehetségre nézve magánál alantabb fokon állónak tartani. Itt némileg az orosz képez kivételt azon egyszerű oknál fogva, hogy a vérkeverés, keresztezés e roppant birodalomban egyidejű magának a birodalomnak keletkezésével, ez aztán azt eredményezte, hogy — s ezt az orosz nemzetnek becsületére kell fölemlítenem — a hosszas összeszokás és vérségi kötelékek folytán soha sem tudott bennök, — értvén itt természetesen csak a legyőzötteket, — mást mint magához hasonló embertársakat látni, a mi egy oly valódi nagy embernek, mint a mordva születésű Nikon patriarchának, az orosz vallás reformátorának (atyja keresztelelt mordva pór ember volt) a császári méltóság után a legmagasb méltóságra, az egész orosz egyháznak fejévé emeltetésében legsúlyosb kifejezését találta. Ez nem gátolta az oroszot abban, hogy durva, nyers, vad erkölcsihez képest hadjárataiban ellenségeihez magát ilyennek és nem másnak mutassa, de ha a német lovagoknak az eszthek irányában követett gyalázatos perfidiáját, kapzsóságát mind e kegyetlenségekkel összehasonlítjuk: az oroszok mégis embereknek, a német lovagok pedig nem-embereknek kell hogy az elfogulatlan ítélő előtt föltűnjenek.

Hajdanában — így regélik az oroszok, illetőleg elorozzosodott mordvaiak, — élt volt az Óka folyam torkolatánál, ott a hol most Nisegorod városa van, egy hirneves és hatalmas Solyom (Szokol) nevű mordvai. Ennek vala egy szüntoly hatalmas és híres Csalogány nevű barátja. Solyomnak tizen-nyolcz felesége volt, kik neki hetven fiát szültek. Együtt

laknak vala mindnyájan, nyájaikat őrizvén, nappal a nyájakat a bércezen legeltetik vala, este pedig az Óka partjain itatgaták. Egy ottani barlangban lakik vala egy Harkály nevű táltos, ő is mordvai és Csalogánynak jó barátja. Solyom megkérdezé Harkályt az ő hetven fia sorsa iránt. Harkály tehát ezt jósolá:

»Mig gyermekeid egymás közt békességben, egyességben élnek, addig e tájak az övéik lesznek. De ha viszálnodni fognak, az orosz hatalma alá jutnak. Az oroszok akkor az Óka torkánál erős kővárost építenek, melyet az ellenség nem fog elvehetni tőlök.«

A mint Harkály e jóslatot elmondotta, Solyomtól tisztességes temetséget kére. És a táltos igen öreg korban meg is hala. Solyom a meghalt táltost az Óka torka melletti hegyen temeté el, s innen viselik nevöket a Harkály-hegyek, melyekre Nišegorod városa építve van, mind e mai napiglan.

Majd azután Solyom is meghala, lelkére kötvén halálos ágyán fiainak a békességet és egyességet. S az ő emlékeztére van a Solyomhegy is Nišegorodban. Solyom fiai tehát békességben élnek vala egymás között, de azután nagyon elszaporodának s villongani kezdenek egymás között.

Ekkor a táltos jóslata beteljesedett. Egy Boholjubszki Antero nevű orosz szent fejedelem elűzte a nemzetséget az Óka torkától, egy másik György nevű szent fejedelem pedig Nišegorod kulcsos várost alapította. Annak, hogy a mordvaiak utoljára csakugyan elvesztették a szabadságukat, a rege szerint az akkori legifjabb nemzedék engedtlensége volt az oka.

Az oroszoknak a Mordva földhöz való jogát a Terjukhánok, kik nyelvöket napról napra jobban feledik, orosz dalban így magyarázzatják:

Hegyeken rég' a Harkályhegyeken,
Istenének szolgál Mordva,
Föld-anya'hoz kelet felé hajladozva;
Úton a Murza, a moszkvai ezár a Volga hátán,
Volga hátán, szirtes síkján,
Monda Murza a népének:
»Szolgáim, ti hűségesek,
Hűségesek s megbízhatók!

Szemlélnétek, néznétek meg
Ama Harkályhegyeken ott
Az a nyires, miért izeg,
Miért izeg, miért mozog
Anyaföldhöz mért hajladoz?
Eredjétek hű szolgálaim,
Hű eselédim nézzétek meg
Az a nyires miért izeg,
Miért izeg, miért mozog,
Anyaföldhöz mért hajladoz?«

Mennek a szolgálak s megtekintik,
Látják a szolgálak: Harkályhegyen
Fojér mezben ott áll Mordva,
Áll s Istenét kéri, áldja
Kelet felé Földanya'hoz hajladoz.
Oszt' a szolgálak hogy megjöttök,
Murzának mélyen köszöntök
S moszkvai ezárhoz így szólának:

»Ám ott nem a nyires izeg,
Nem az izeg, nem az mozog,
Anyaföldhöz nem az hajlong, —
Istenének szolgál Mordva
Földanya'hoz kelet felé hajladozva.«
Kérli a murza, a moszkvai ezár s mond:
»Vajon körben minek állnak,
Azután mivel szolgálnak?«
Felelének a hű szolgálak:
»Sorban állnak a nagy esebrek,
Édes nedvvel szinig telttek,
Kezeikben nagy kanalak,
Nagy kanalak, hatalmasak,
Kenyér és só a földön áll
Ételnemük ösztörükre' csüggnék alá.
Üstben víz forr s habokat vet,
Tulkait főzi beannök a Jambedi.«

Moszkvai ezár, a murza imígy szól:
»Hű szolgálaim eredjétek,
Hű eselédim hirt vinnétek,
Imádkozó Mordvának mondjátok meg:
»Tonna arany a tiétek
S tonna ezüst áldozó népek.«

A hű szolgálak elmenének
S a murza adományát megvívék a népnek,
Az emberek az aranyat, ezüstöt elfogadák,
A szolgálakat mézitalal itatgaták.

A szolgák hogy megjöttek
Murzának ily hirt töttek:
»Vendégelték, itattanak
Ét-itallal tartottanak.«

A mordvaiak murza pénzét elfogadák,
Áldomís után tanakodva fontolgaták:
»A murzának vajh mit adjunk
Moszkva czárjának minő javunk?
Mézet, kenyeret, sőt vovének
S hogy telvék a nagy edények
Vinni adák gyerekeknek;
A gyerekek elfáradván, megpihenének
S kenyeret, sőt, mézet mindent megevének.
»Az öregek nem tudják meg« így szólának
S a tálakba földet s sárga fővenyt rakának;
Azután elindulának
S vivék a murzának, Moszkva czárjának:
Murza a földet s fővenyt nagy tiszteességgel fogadja,
Magára keresztet hány s Istenét magasztalja:
»Hála Isten neked ozárnak
Hogy kezembe adtad Mordvát.«
Úton a murza a Volga hátán,
Volga hátán, szirtes síkján,
Marok földet kézzel doba
S ott vásárhelyt alapíta,
Ujjaival fővenyt szóra
S egy falut támaszta oda.

Ez a monda, mely mintegy igazolni akarja az orosz uralmát a mordvaiak fölött midőn amaz engedetlen gyerekekkel a barátsági ajándékokat földdé s fővennyé, azaz az alattvalóság jelvényeivé változtattatja, kétségtelenül régi eredetű, habár a dalba nyilván újabb, kegyetlen Iván korabeli emlékek vegyültek.

Végezetre azt, hogy miként foglalták el az oroszok az Oka torkolatát, így adja elő az orosz nyelven fömmaradt monda:

A KisKudma, Gorbatova környékéről jöve az Oka torkolatától valamivel keletebbre szakad dél felől a Volgába. A Kudma mögül régenten egy Abrámka nevű mordvai jött az Oka torkához, és a rengeteg erdő borította Harkályhegyen telepedett meg. Tizennégy fia és 3 leánya volt neki. Azon a tájon, a hol most az érseki udvar van Nisegorodban,

Abrámka tizenhét telket alapított. A telep neve Abramova volt. És Abrámka a szomszéd környékbeli mordvaiak vagyis Terjukkánoknak választott Pankkájok vagyis főnökük volt. Midőn az oroszok legelső hadjáratukat készítgették a mordvaiak ellen, Abrámka is készült a maga falvával, melynek akkoron ötszáz embere volt. Bekerítettette sánczczal és bástyákkal a városát. Ellátta a várat két kapuval, egyik a bástya déli részén széles és tölgyfa kapu volt. Ezt megtöltötte földdel. A másik a vár éjszaki oldalán, titkos kapu volt, melyen a Volgáról vizet hordtak vala.

Az oroszok Abrámka várához tizennégy ezerezen jöttek, s elkezdék őt megadásra szólítani fel:

»Eredj az Oka torkától, és fizess adót a fejedelmünknek.«

»Én a mordvaiaknak nem vagyok fejedelmök, válaszolá Abrámka, hanem csak választott főnökük (pankka) ¹⁾. A mordvaiak nem kötelesek nekem engedelmeskedni. Hanem összehívom az egész mordva nemzetet, s megkísértem rábeszélni, rábírní egész Mordvát, hogy adják magokat az orosz fejedelem alá. Csak négy évet engedj nekem.«

»Négy évet nem adok neked, felele az orosz murza, hanem adok négy napi időt.«

Ebbe Abrámka beleegyezett, a legközelebbi mordvaiakhoz tudósítást küldött s két éj lefolyta alatt a vár titkos kapuján át ötezer mordvai gyűlt össze. Negyedik napon Abrámka kinyitatta a földdel megtöltött kaput, s azon rohantak ki a mordvaiak az orosz hadseregre. De a számosh oroszok győztek, elfoglalták a várat, felgyújtották, szétronították. A lakosok vagy legyilkoltattak, vagy fogságba vitet-

¹⁾ Hogy a felfogás őseinknél ugyanez volt folyvást és még magának az uralkodónak sem ismertetett soha el a joga: az ország sorsáról önkényileg határozni s különösen fiörökösök nem létében akár utódot nevezni, akár ezen esetre a szomszéd országok uralkodóival ez iránt szerződésre lépni, — ezt a magyar történelemnek csak némileg ismerője jól tudja, — de érdekes tudnunk, hogy ez így volt nemcsak őseinknél, hanem minden közel rokon népél, a milyen volt az akkor, még mikor őseink régi hazájukban laktak, még a független szomszéd mordva nemzet is.

tek. Abrámka maga is elesett az ütközetben. Az oroszok valamivel feljebb építették a várakat az Oka mellékén arra a tájra, a hol most Nišegorod városának átellenében a Vársárhídja ¹⁾ van.

Midőn a mordvaiak megértették, minő halál érte Abrámkát, s hogy az oroszok mind a várost, mind az Oka torkát elfoglalták, igen felgerjedének és hatezer mordva harcos tüstént összegyűlt főnökük halálának megboszulására, az oroszoknak pedig hazájukból leendő kiűzésére. Az oroszok akkor csak ezereen voltak. Midőn ezek meghallották, hogy a mordvaiak jönnek, eléjük lovaglának, s az Oka szájához tiz versztre Arsamasz felé találkoznak velők Stjerbinka és Ujfala vidékén. A csata támada úgy lehet az ottani síkon, melyet a nép a *mordvaiak csontjainak*, vagyis *temetőjének* nevez. Az oroszok a mordvaiak haderején áttörve Berezo-poljén keresztül Vladimirba siettek. A mordvaiak, kik gyalog voltak, nem érhatték utól a futamodó oroszokat. Az orosz nagyfejedelem ezekről értesülvén, maga ment Mordvába, a mordvaiak legközelebbi területeit elfoglalta és — Nišegorod városát alapította.

Igy regélik az egymással részben homlokegyenest ellenkező mondák az oroszoknak a Mordvaföldre lett betolakodását. Ezek szerint a mordva néptörzs idáig egészen önálló nemzet volt. Ugyanezt bizonyítja még egy másik monda, mely így adja elő a dolgot:

Vála oly idő, midőn a mordva nép szabad szomszéd népül él vala az oroszok mellett. Az oroszok vágyini kezdtek a Mordvaföldre s a mordvaiak fejedelmétől vagy uralkodójától barátság, jó szomszédság kedvéért csak annyi földet kértek, a mennyit be lehetne keríteni egy emberi fő körül né-

¹⁾ A szuszdali fejedelmeknek ez vala az első erődítésük az ugynevezett »régí város.« 1492-ből van egy tudósítás, hogy a hegy, melyre építve volt, a folyóba omlott, a mikoron 150 polgár háznépéstől, nyájastul oda veszett. Древная Псковская Библиогека XVII. 82. Ugyanezen tudósítás szerint a fejedelmek az e vidéki erődiségekből kiűzték a mordvaiakat, országukat elfoglalták s oroszokkal népesítették be. Az Abrámka erődjének maradványait még a XVII-ik században az érsek udvarán lehetett látni.

hányszor körültekert kender zsinórral. A szomszéd kérésébe bele is nyugodott a mordvaiak fejedelme. Most tehát az orosz a népéből egy szálas embert választott ki s ennek roppant feje körül oly véghetetlen hosszú zsinórt tekert, hogy a fejéből egész hegy lett, s a letekert zsinórral egész Mordvaországot körül lehetett venni. Későn vette észre Mordva uralkodója a szomszédja csalárdságát, »tengerre ment« és önként megvált az országtól.

E monda emlékeztet a Karthágó alapításáról szóló mondára, de hasonlót regélnek a syrjének is Moszkvának az egykori syrjän fejedelem földjén lett alapításáról. E városnak a neve *Mösskuu* az ő nyelvökön tehénbört jelent. Mint Karthágó alapítói a magok idejében, úgy az oroszok is annyi földet kértek, mennyit egy tehénbőr befoghat, azután a tehénbört vékony szíjjá felszabták, mely elegendő volt egy egész város építéséhez szükséges terület körülvételére. E mondat talán valami írástudó syrjän köthette össze a város nevével.

Ámbár a mordvaiak önállósága mind az előadott regékből, mind a történelemből is bizonyosnak látszik, mindazáltal nem hiányzanak okok azon vélelemre, hogy utóbbi időkben a bolgár nemzettel némi szövetségi viszonyban éltek, és így a bolgár uralom némi ráhatása alatt állottak. E tárgyat az e hatalom ügyeibe való mélyebb bepillantás világíthatná meg jobban, erre azonban ezuttal nem vállalkozhatunk. Csakis néhány vonatkozással akarunk lenni ez irányban.

Már 968-ban tudják arab kutforrások, hogy az oroszok pusztító hadjáratot tettek Bolgárországba, a mikor Bolgár városa is elpusztított a bolgár kereskedelem roppant kárára. A másik hadi vállalatot Vladimir tette 985. évben. De a dolgok csakhamar más fordulatot vettek. Ugyanis 986-ban Bolgárországból követek érkeztek Kiewbe Vladimir nagyhercegnek a mohamed hit elfogadásának sürgetése végett. Az 1006-ban kötött békekötés értelmében megengedték a bolgároknak a kereskedés a Volga és Oka partjain fekvő orosz városokban, s ez időtől fogva gyakran tettek rabló hadjáratokat Rezan, Szuszdal és Rosztova hercegségeibe, hadi foglyokat hurcolván el magukkal s 1088-ban Murom

városát is elfoglalták az Oka nyugati partján. Muromban ugyan már 1095-ben orosz uralkodókat találunk, de ezek a hódító és pusztító hadjáratok Mordvaország egyik felén nézetünk szerint korántsem történhettek volna oly gyakran, ha hogy a közöttük való viszony teljesen baráti lesz vala. A történelem a Burtasszok szereplése utáni időkből sem tartotta fel semmi nyomát az e szomszéd nemzetek közötti egyenetlenkedésnek. Ellenkezőleg vélni lehet, hogy e hadjáratokban a mordvaiak is részesek voltak.

Minő arányban hatott a bolgár szomszéd hatalom a mordvaiakra, az oly terjedelmes kérdés, hogy az erre lehető felelet e helyütt szóba sem jöhet. Lehetséges, hogy a soknejuság, melyről a most előadott monda regélt, Bolgárországból származott át a tehetősb mordvaiak szokásaiba. Pogány vallásukat azonban, mint tüstént látni fogjuk, megtartották és tartják vala mind e napig.

A mordvaiak nemzeti függetlenségét, de egyszersmind a bolgárokkal való hűséges szövetségüket az orosz évkönyvek is igazolni látszanak, melyek hol sajátképen ő rólok, hol a bolgárok nevezete alatt szólnak rólok, avagy egyenesen a bolgárokhoz tartozóknak tartják őket.

Az oroszok emlékezetben maradt első hadjárata a mordvaiak ellen 1103-ban történt. Az elbeszélés sajnos, hogy igen rövid, mint szokott rendszeren lenni, mikor az oroszok vereséget szenvedtek. Említett évben — mondják az évkönyvek — hadakozott Szvatoszlavitš Jaroszláv a mordvaiakkal, de marcius 4-én megveretett.

A bolgár hadjáratok által az Oroszország azon korbéli keleti határain előidézett nyugtalanság végre az oroszokat erőlyesb hadjáratok intézésére serkenté ezen ő ellenségeik ellen. E hadjáratok intézői egyike volt Boholjubszkói Andrei. Az 1173. év telén — így regélik az évkönyvek — mind Andrei fejedelem, mind Murom és Rezan fejedelmei fiaikat hadi utra küldötték a bolgárok ellen. A téli viharos időjárás e hadjáratot igen veszélyessé tevé. Msztiszláv tehát ugy lát-szik a nem elég világos előadás szerint, hadsergét hátrahagyta és hadvezével előre utazott. Az oka torkolatánál találkozott a Murom- és Rezánból jött hadesapatokkal, de a

maga hadesapatáról két hétig nem hallott semmit. És a csapatvezér Sídizslavitš Borisz a pogányok területére utazott, s ott elfoglalt hat falut és hétvárost, a férfiakat kardra hányván, a nőket és gyermekeket pedig foglyul ejtvén. Midőn a bolgárok megludták, hogy Msztiszlav oly kevés sereggel érkezett, s ez magával foglyokat is szállít, összegyűjtének 6,000 embert, s az oroszokat 20 versztnyire visszaűzték, de utól nem érhatték. »Az egész hadesapatot pedig elbocsátá Msztiszlav magától.« Az évkönyv ez előadást azon fohászkodással végzi, hogy az isten távoztassa el tőlök a pogányokat, a keresztyéneket pedig kezével oltalmazza. E hadjárat tehát valami nagy dicsőséggel nem végződött.

Azonnal meg fogjuk látni, hogy az Oka torkolata még ez idő tájban a mordvaiak kezében volt. Az itt említett pogány terület nyilván Mordvaországra czéloz, a honnan a mordvai, nem pedig a bolgár hadsereg űzte ki az oroszokat, mert oly mélyen délre, mint Bolgárország, ama csekély hadesapat télnék idején nem merészelt volna behatolni derék hadtest nélkül. Lehet, hogy az Abramka halálát követett torló hadjáratról szóló monda ezen eseményre vonatkozik.

Nagyobb szerencsével intézett Jurivitš Wszewolod nagy fejedelem 1182-ben egy hadjáratot a bolgárok ellen. Ő egész az »Ezüst bolgárok nagy városáig Bolgárig nyomult elő« és megrohanása szerencsés volt, mondják az évkönyvek: Ő maga a gyalogsággal Wolgán, Okán és Klásmán vízi uton tért meg Vladimirbe, a lovasságot pedig száraz földi uton Mordvaországon át küldötte haza. A lovasság, mondja s mintegy természetesen találja egy orosz történész Tatisztšv, utjában egy sereg mordva falut elpusztított. Négy évvel később erre 1186-ban Vszewolod ismét hadjáratot intézett Bolgárország ellen, Volga hosszant Gorodetzhől hajókon indulván, mely ma egy a Volga balpartján lévő falu, Nisegorodon felül mintegy 48 versztnyire. Ez utjából zsákmánnyal tere meg.

Az egyenetlenség, mely Vszewolod halála után a fiai közt támadt, darab időre megszakítá az oroszok hadjáratait. Mindazáltal úgy látszik, mintha Räsán felül némely támadások tétettek volna Mordvaország délnyugoti csucsára a Mokša folyó partjain. Ugyanis az évkönyv, azt mondja, hogy 1209-

ben Andrejevics Matvei rjazani ezred parancsnokot agyonverték Kadomban, ez pedig mordva területen fekvő város.

Egyébiránt történelmi kútfők ezen időtájban ismét beszélni kezdenek a bolgároknak orosz területre tett behatásairól. 1192-ben ugyan ők pusztító hadjáratot intézének Usztjug-ba, Usztjug városát, 1217, mint az évkönyvek beszélnek, családsággal elfoglalák, mely a mai helyére a Dvina folyó mellett a Jug torkolatánál 1212-ben alapítottatott, sőt még Unšát is szorongaták, ámbár hiában. Ezen hódításai nyilván nem valának tartós természetűek, de még fél évszázad múlva is bolgár adószedők járnak vala eme vidékeken.

Alig szünt meg az egyenetlenkedés az orosz uralkodó családban, s már 1220-ban az előbbieknél még hatalmasabban volt a hadjárat a bolgárok ellen. A Vszevolodovitsch György nagy fejedelem seregei az Oka torkolatához, a testvére Pereszlavszyk Jároszlávéi pedig a Káma forrásaikhoz gyülekeznek vala. Az oroszok azután mind a Volgán, mind a Kámán Bolgárországba tódulának. Az évkönyvek csak annyit említenek, hogy a bolgárok ellen intézett valamennyi hadjáratok közül ez volt a legszerencsés és zsákmányban leggazdagabb.

E hadjáratnak a bolgárokra nézve vészthozó voltát megítélhetjük onnan is, hogy már a következő télen követeket küldöttek Vladimirba békét kérni. Ebbe azonban a nagy fejedelem nem egyezett, hanem követte a hadsereget Gorodetzbe, önmaga akarván intézni a zsákmányoló hadat a bolgárok ellen. Gorodetzbe vivő útjában újabb bolgár követeket talála. Ezek kérését sem hallgatá meg. De midőn Gorodetzben végre a harmadik követtség is gazdag ajándékokkal ellátva megérkezett, a nagy fejedelem belenyugodott a békekötésbe. De ezen részekén nyerendő erős állás végett Gorodetzből az Oka torkolatához utazott, elűzve onnan a mordvaiakat s Nišegorod városát alapítá.

E város alapításával állíták fel az oroszok Mordvaország délnyugoti csucsán uralmok határoszlopát. Most már a mordvaiaknak hatalmuk alá vetéséről kezdenek vala gondolkodni. Majd minden évben berontának az orosz hadseregek Mordvaországba, falvaikat elpusztítván, felgyújtogatván, bevetett földeiket pedig feléltetvén.

Kadom városa közelében a Moša jobb partján, a hol most Purgaszova ez idő szerint még mordva falu áll, elvala ez időtájban egy Purgasz nevű mordva fejedelem vagyis panka. 1228-ban midőn maga Jurij (György) nagyherceg Jaroszlav testvérével, és unokaöccseivel Rosztovszkoi Konstantin fiaival a Nišegorod felőli mordva földre betört, szövetségese, a Muromi fejedelem Davidovics Jurij, télen a Purgasz kerületeire ronta s elpusztítá azokat. A mordvai lakosság az erdőkbe fut vala, és erődítéseiben húzta meg magát. A kik pedig az orosz sereg elől el nem futhattak, az ellenség kardja emészté meg.

Most a mordvai fejedelmek hadseregeikkel Purgasz köré gyülekezének s a következő évben az ő vezetése alatt az oroszok deréktanyája Nišegorod ellen támadást intézének. Azonban az őrség erélyes védelme a Purgasz sereg erőfeszítéseit sikertelenné tevő. Tömérdek veszteség szenvedése után a mordvaiak haza tértek. A mordvaiak között azonban már most vélemény-különbségek támadtak. Volt egy mordvai fejedelem, a kit az oroszoknak sikerült a keresztyén hitre téríteni, s a nagyfejedelem részére hűség- esküt tétetni véle. Neve Pureš György volt. Ez a Nišegorodból visszatérő földieit álnokul megtámadta és a végső csapást mérte rájuk. Purgasz is alig tudott nagynekezen menekülni, azt azonban a Polóvczok (palóc?) segélyével legyőzte és Purgasz egész népét megsemmisítette. De csakhamar elközelge mind Mordva- mind Oroszországra egy oly ellenség, mely elég hatalmas volt mindkettőt hatalma alá hajtani. 1236. évben érte Mordva- és Bolgárországot az első tatárpusztítás. A következő évek folytán Oroszországon vonult át az ő vérengző áradatuk; ezután a vérengző nyugotnak fordult egész Szilézia és Magyarországra elhatván. E nyugoti hadjáratra a tatárok magokkal vitték a Mordvaországból a Moksákat is, s úgy mondatik, hogy a népség legnagyobb része valamint parancsnokuk is oda veszett ez utra. Midőn a vérengző tatár csapatok 1242-ben nyugoti utjokról megtértenek, jő részök ismét éjszának fordula, s úgy mondatik, hogy Mordva- és Bolgárországon át egész a Jegestengerig nyomula.

A mongol uralom idejében a mordvaiak előbbi életmód-

jukat folytatják vala, rengeteg erdeikben vadásztatnak vala, erdeik belsejében tett irtásaikon s tisztásaikon földművelést üznek vala, vagy pedig a méhészetet gyakorolják vala élet-nemül. A tatároknak — így beszéli Melnikov — a mordvaiak erdei vadak bőreit, méhsört és vadász selymokat szolgáltatnak; a khánok hadseregében pedig mordvai harczosok szolgálnak vala. A tatár uralom tehát még most kezdetben a mordvaikra valami szerfölött terhes nem igen lehetett. De állapotuk még ugyanazon évszáz vége felé rosszabbra fordult. 1288. évben Elartei Temir fia tatár khán a mordvaiak országába betört, kifosztván azt és elpusztítván.

De csak a következő század közepe táján támadt a mordvaiakra ama vas-korszak, mely nemzetlétüket végenyészetbe döntötte.

Ez időtáiban tette át Wasziljevitš Konstantin Szuzdali nagyfejedelem uralkodószékét amaz, a mordva föld délnyugoti csúcsán alapított Nisegorod városába, a mordvaiakat az Oka, Volga és Kudma partjairól vagy a Terjuševói erdőségekbe, vagy még távolabbra üzvé, üresen hagyott falvaikat pedig orosz gyarmatosokkal telepítvén be, a kiket is adómentességgel különböző fejedelemségekből a mordvaiak odahagyott szántóföldjei művelésére oda edesgetett. »Ő dicsőséggel és rettenettel uralkodik vala« — mondja Konstantinról az évkönyv — megoltalmazván országát a tatárok és más hatalmas uralkodók ellen.« Ennek az erős karu uralkodónak oltalma alá mohón futamodának az oroszok mindenfelől, a hol akár a tatárok garázdálkodása, akár a szomszéd fejedelmek egyenetlenségei a helyzetet veszélyessé tevék.

Ekkép az első lépés meg vala téve Mordvaország eloroszosítására. A szorongatott erzáiek rengeteg erdőikbe huzódának, erődítéseiket ott készítgetvén, s midőn az oroszok az ő területökre sarcz adószedés végett betörttek, magától értetik, hogy a vérengző csatázás folyton folyvást tart vala. Elkekeredésök a közben a tetőpontot elérte, s midőn a tatár sereg az oroszok területeire behatoltak, a mordvaiak kész kalauzaik valának, erdeik titkos ösvényein együtt fosztogatván a vérengző tatárokkal az orosz telepeket.

1377. évben mind Alabug, mind a többi mordvai feje-

delmek követik vala a tatárokat ebben a hadjáratukban. A szövetségeseik, titkos utjaikon érkezve, a Piána partján rohanának meg egy nisegorodi hadesapatot, s szétverék, Nisegorodot pedig elpusztíták. A tatárok aztán visszatérének, a mordvaiak pedig a Volga partjain megtelepült orosz faluk pusztítására indulának.

Nyomban következett erre az oroszok boszuja, melyhez iszonyatosságra hasonlót a történelemben alig találni. A boszuálló had parancsnoka Gorodetzki Borisz vala. Ennek sikerült Alabugot és a többi mordvai fejedelmeket lesből fogásba ejteni. Egyszerűen a Pianába fejtatá őket. Hasonló sors érte a többi mordvai főnököket is, de a valódi megtorló hadjárat csak a következő télen intéztetett ellenök. A Donszkoit küldötte moszkvai hadsereg segítségével Mordvaország kifosztaték, földdel egyenlővé téteték, a téli tanyák lerontatának, s Nisegorodba számtalan sereg mordvai fogoly hurczoltaték el. A zsákmány felosztása után a foglyok a Volga jegére vitetnek vala s ott részint vérebekkel szaggattatnak vala szét, részint más bösz kinzásnemekkel halálra gyötörtetének.*)

A szóban lévő XVI-ik század közepe táján a mokšaiak is részokről tatár uralom és ráhatás alá jutának. Ugyanis a hordákban támadott egyenetlenség idején a beszdešai murza Tagai a mordvaiakat a mostani Penza kormányzóságban hatalma alá hajtá. Fővárosául Narovtša városát megerősíté, s így támadt aztán a narovtsatai Horda, melynek valódi népessége mordva volt.

De már ezelőtt alapított volt egy a Nagy hordából kivált telepítő: a Širinszkoit Bahmet nevű fejedelem fia Husszeinova még egy másik mokša fejedelemséget a Moksa és Tszna folyók mellékén 1298-ban. Husszeinova fia Beklemi-sziš pedig már keresztyénné lön és a keresztségben Mihály nevet nyert. Ő vala az úgynevezett Mesztszerai hercegek ősatyja, a kik az e vidéki mordvaiakon egész 1380-ig uralkod-

*) VI-ik Kelemen pápának 1351. az uppszalai érsekhez írott levele szerint ugyancsak az oroszok vérebekkel tépték szét a Maun király alatt megkeresztelkedett karjalaiakat és inkerieket (Ingermannland). *Turgenecius Historica Russiae Monumenta ex. aut. ester. Gentium Archivis et Bibl. depromta I. Petropoli 1841. 115. l.*

nak vala, a mikoron Beklemisziš unokájának a fija Ykovitš Sándor vagy máskép Jurjevitiš a Tszna folyó keleti oldalán lakó mordvaiakat Donszkoj Demeternek engedé át. A Mesztšera vidéke azonban még kegyetlen Iván idejében is mordvai nyelvű vala.

E két nagyobbszerű fejedelemségeken kívül találkoznak vala még a mordva földön köröskörül több apróbb fejedelemségek, melyekben vagy mordvai, vagy utóbb érkezett tatár fejedelmek uralkodnak vala. Minő mértékben függtek ezek ez idő szerint a Nagy hordától, bajos szigoruan megmondani, hanem a Nagy horda felbomlta után függetleneknek találjuk őket. A XV. és XVII. századbéli későbbi írott okiratokban gyakrabban tétetik említés tatár és mordvai murzákról, a kik a moszkvai csárok hadseregében szolgáltak vala. A most említett századok folytán ezek nyilván mind felvették a keresztiséget, s utóbb részben mint földbirtokosokat találjuk őket. Utódaik kezeiben e földbirtokok annyira megoszlottak, hogy sokan az ily hercegi név tulajdonosai közül, közöttük néhány tagja az említett Jedelej nemzetségnek is, elszegényedve az eke szarvához nyultak. De azért ezek a mordvai, és illetőleg mordvai-tatár hercegek folyvást viselik vala hercegi czimöket, sőt még a kormány hivatalos irataiban is *«ő fenséges»* (sijatelstvo) czimen emlittetnek, holott ehhez írásbeli kiváltsága egyiknek se volt. A mint a keresztiséget elfogadták, megválnak egyszersmind nyelvök- és nemzetiségöktől is. Melnikor 55 ily hercegi nemzetséget számlál el Jambova, Nišegorod, Penza, Szimbirszk és Kazán kormányzóságokban. E hercegek vagy mint földbirtokosok vagy mint egyszerű földművelők éldegélnek, s örökségeik elaprózódván, egész falvak népességét magokban foglalják, hercegi czimöket folyvást megtartván. Melyek e nemzetségekből mordvaiak, melyek tatár eredetűek, *-in*, *-ev* és *-ov* végzetekkel eloroszosított neveikből bajos kivenni. Csupán a Šugurov-ok, Szmilenev-ek és Jedelej-ekről tudatik biztosan, hogy mordvai származásuk.

De térjünk már vissza elbeszélésünkhöz, s lássuk minő kísérleteket tett a mordvai néptörzs nemzetisége védelmére? Ugyanakkor, mikor Vasziljevitiš Iván Kazánt meghó-

ditotta, Mordvaország is Oroszország uralma alá esék végképen. Látók előbb, hogy a mordvaiaknak több fejedelemségekre való oszlottságuk miatt hiányzik vala azon államközpont, mely őket egyetértő erélyes ellenvédelemre egyesíthette volna. Érezhetően gyöngíti vala ellenállási képességeket a mesztšerai területnek moszkvai uralom alá jutása, valamint a Nišegorodi orosz uralom is.

Iván czárnak kazáni hadjáratában 1552-ben hadseregében már a Jemnikovai herceg Jenikajev mordvai földieivel együtt részt vön. Az országukon átutazott czárok utját, úgy látszik, hogy a mordvaiak nem merték ellenezni. Így az Arzamaszk kerületbeli Abramova helységbeliek úgy regéli hogy a Kavlei hágón a czár elé öt mordvai küldetett, a kik neki mordvai szokás szerint földet s fővényt, és orosz szokás szerint kenyeret és sőt vittek, mely küldeményeket a czár kegyesen fogadott. Midőn Iván a nišegorodi és szimbirszki megyéken utazott át, a környékbeli mordvaiak különböző helyeken — hasonlólag így beszélük — a czárt alázattal fogadák, edényekben földet és fővényt vivén neki önkénytes megadás jeléül, s egyszersmind a keresztiség fölvetelére is ajánlkoznak. Azok számára, a kik megkeresztelkedtek, Iván szentegyházakat építtete, s azokba képeket, képpolcsozatokat, u. n. czári ajtókat sat. ajándékozgatott. Még most is mutogatnak az egykori mordvaországi templomokban több képet, melyeket állítólag a czár ajándékozott volna, ámbár a képek nyilván későbbi korbéli műtermékek.

Kegyetlen Iván emléke általában még most is elevenen él mind az eloroszosodott, mind az el nem oroszosodott mordvaiak emlékezetében. Dalok és mondák egyaránt regélnék róla. Valamennyi kurgánt vagy kunhalmot Iván korabelinek tartanak. Szerintök ezek éjjeli szállások voltak, s úgy készültek, hogy minden katona egy tele kalap földet vitt hozzá, s az így összehordott földről számlálgatta aztán a moszkvai czár a hadseregét. Az eloroszosodottak dalai rendszeren így kezdődnek:

Szörnyű vala a mi atyánk, vitéz czár hős katona,
Czárok között a legelső Vasziljevitiš Ivana.
Hadseregével ő rengeteg, nagy erdőkön átvonult
Mordvaországon keresztül ő vala ki áthatolt,

A Kazain csárországot magáévé ő levé,
Oldalt menve, félrecsapva Asztrakhant is bevévő,
Novgorodból ő hozá ki a eselszövő Perfillont,
Ő vivé be Moszkvába is ama csalfa árulót.

Az említett hadjárat és Kazán meghódításának következése vala, a mordvaiakon kívül egyszersmind a marjalaiak vagy cseremizek, valamint a csuvasoknak is Oroszország alá jutása. Hogyan építettett Kegyetlen Iván várakat e nemzetiségek megsemmisítése céljából, hogyan végződtek a marjalaiak 1572—84. évekbeni zendülései, ezek előadása nem tartozik ide. De az említést érdemel, hogy ez időtől fogva a moszkvai kormány főgondjának tekintette vala eme nyugtalan idegen nemzetiségek eloroszosítását, ekkép akarván belőlök békés alattvalókat képezni. Kezdték őket az orosz hadseregben távol eső hadjáratokban használni. Így követik vala az arzamaszi mordvai murzák embereikkel együtt Hovorosztin herceg vezérlete alatt Kegyetlen Ivánt az 1572-iki német hadjáratába. Azonban e nemzetiségek lecsendesítésének főszéközül a keresztyén vallásnak közöttük való elterjesztését tekintik vala. E tekintetben Kegyetlen Iván és később Godunov lehetőleg erős intézkedéseket tétettek. A lakosokat erőnek erejével megkeresztelgeték, a mahomed vallásuak mecsetjeit földig leszaggaták, a pogányok szentnek tartott temetőit u. n. keremetjeit és berkeiket elpusztíták. Az arzamaszi kerület levéltárában sok ily fontos okirat őriztetik, melyek eléggé bizonyítják a mordvaiak boldogtalan helyzetét, és üldöztetését a XVII, sőt részben a XVI. században is.

Igy Kegyetlen Iván egy rendeletében meghagyá, hogy a mordvai hercegek jószágai a mordvaiaknak keresztyén hitre térítése végett a bojárok közt osztassanak fel. Minő mértékben hajtattott végre e kemény rendelet, nincs tisztán tudva. Mindazáltal úgy látszik, hogy az főleg a mordvai fejedelmeket akarta a keresztyén vallásnak, ha mindjárt csak színleg való felvételére is kényszeríteni, mely esetben e hűbériségek legnagyobb részét ők kapák meg. Ezek egyike vala Šeiszupov herceg, a ki az arzamaszi kerületben Kazakova utóbb eloroszosodott falut kapta volt osztályrészeül. Ez a falu az előtt is a legrégibb időktől óta mordvai fejedelmek birtoka vala. 1585.

ből arról van tudósítás, hogy említett herceg a faluban szentegyházat rakatott. Mindazáltal Šuiszki Vazul (czár) 1608-ban, midőn a birtok Šeiszupov hercegnő kezén volt, egy részt belőle Mikilin Péter nevű titkárnak adományozott el. Lehetséges, hogy erre az okot a mordvaiak ez idő szerinti lázadása adta.

A bojárok eme térítési tevékenységének a mordvaiak megtérítése körül bizony édes kevés vala a láttatja. Mostan tehát elkezdék a falvakat szétesztani a kolostorok között, úgy gondolván, hogy a barátok a térítésre alkalmasbak. Eleinte a megkeresztelkedetteknek az adófizetésben nagy könnyítések engedtetének, de Oroszország akkori nyugtalan helyzete a könnyítések visszavonását csakhamar követelte vala. A keresztelkedés nem tévé a mordvaiakat egyszersmind keresztyénekké. Az orosz vallás csak oly gyűlöletes vala előtők, mint a kényszeruralom, melyet nyomba követett vala. Tanusítják ezt a mordvaiak következő lázadásai.

E lázadások azon időben kezdődének, midőn második vagyis Ál-Demeter Šuiszki Vazul ellen támadott. Szökevény szolgák, méhészek, sulyos állapotukkal elégiületlen parasztok seregenként helyről-helyre rabolva csavargának. Ezt a nyugtalan időszakot tökellék el a mordvaiak, — nyilván a Demeter pártfeleitől is bujtogattatva, — felhasználni az orosz hatalom elleni lázadás támasztására. Nišegorodtól Alatyr-ig lobog vala a lázadás lángja. Orosz utazóktól minden ut elzáraték. A czár futárai, a kik Moszkvából Nišegorodba, Kazánba, Vjatkába avagy más e vidéki városokba utaznak vala, elfogatának s vallatás végett Demeterhez küldetének.

Vezéreikké a mordvaiak magok közöl Moszkvot és Vokardint választák és a nišegorodi térségen foglalának állást. A város körül fekvő orosz falvakat elpusztíták, a felső várost felgyújták, de hajók hiányában az alsó külvárosnak nem árthatának, mivelhogy azokba csak az Oka és Volgáról lehet vala bejutni. A város belsejében lévő vár ellen sem tehetnek vala semmit, mivelhogy nem voltak se ágyúik, se egyéb tüzi fegyvereik. Nišegorod alatt sokáig késedelmeskedvén, egyszer csak azt hallák, hogy a czár hadvezére Vorotinszki Mihailovics Iván uton van Arzamasz felé. Ekkor sietve

visszafordulának családjuk és vagyonuknak az erdők mélyében való elrejtése végett. Ugy regélik, hogy Vorotinszki a választott mordvai vezérek: Moszkov és Vokardin sergeit szétverte, s a lázadást elfojtotta. A lázadók egy része a Volgán lefelé meneküle, másik része pedig Mesztserán át Demeternél keres vala oltalmat.

De ez a lázadásnak csak kezdete vala. Nisegorod, Arzamasz, Kurmiš, Jadria és Alatyr környékén a mordvaiak az egész 1607-ik év lefolyta alatt erdőkben és sziklarepedékekben rejtőzködtek vala, apró csapatokban a czár hadsergét szorongatván, s az orosz falvakat fosztogatván, sőt néha még a városokat is félelemben tartván. A mordvai országutakon se előre, se hátra nem lehetett utazni. A következő 1608-ik évben, midőn Alatyr, Kurmiš és Kazimov városok is a Demeter pártjához csatlakoztak, a lázadás hamuban rejlő parázs ismét hatalmas lángokban tör vala ki. E lázadásban nemcsak a morva erzai és mokšai törzsek vettek részt, hanem hozzá csatlakozának a marjalaiak, votyákok és csuvašok is.

Kazánból Šeremetjev Ivanovits Feodor bojár közel vala a lázadás elfojtására. A mokšaiak Jemiküjev, Šugurov és Szmilenev fejedelmek vezérlete alatt mennek vala ellene. Az erzaiak és Terjukhánok pedig az arzamaszi hadvezér Lazarjev Timofej vezérlete alatt a Demeter hadsergével, Vjazemszki Szemennel egyesülének, a ki a Demeter sergeivel és a lengyelekkel Nisegorod felé közelg vala. Vjazemszki Šugarov és Szmilenev mordvai fejedelmeknek azon parancsot küldötte, hogy osszák a mordvaiakat apró csapatokra és meg nem szünő támadásaikkal szorongassák Šeremetjev uton lévő haderejét, derék ütközetbe azonban ne bocsátkozzanak. Vjazemszki ugyanis azt hiszi vala, hogy így beveheti Nisegorodot, mielőtt még Šeremetjev a városnak segítségére érkezhetnek.

Nisegorod bekerítették, de Vjazemszkit valószínűleg a hadi erejébe való túlbizakodás gondatlanná tevő. 1609. év január havában a nisegorodiak a városból kimentének, a Vjazemszki sergét és a mordvaiakat Nisegorodhoz tíz versztnyire találák, rajtok ütének, s teljes diadalt aratának. Mindkét hadvezér Vjazemszki és Lazarjev is fogságba esék, és a czár parancsának be sem várásával a város bazárjára felakasztá-

tának. Az ütközet, mint a monda regéli, Ljakhovo falu helyén történt, mely állítólag nevét is az elesett lengyelektől kapta, a kiknek csontjait újabb időben is szántottak ki a földből. A faluhoz közel van a már említettük sikság, mely a *mordvaiak csontjai*-nak hivatik, vagy cz vagy a már előadtuk korábbi vereség emlékezetére.

E közben a mokšaiak fejedelmek vezérlete alatt egyesülének a marjalaiakkal és csuvašokkal és a Demeter hadvezérének parancsnoksága alá jutának. Ezek Šeremetjevvel dec. 22-én 1608-ban a Cserbokszar előtti térségen ütközének meg a Volga déli partján. Ugy mondják, hogy Šeremetjev meggyőzte őket, de visszavonult. Érzékenyebbnek látszik ennél az a vereség, melyben 1609. január 1-én Kazánhoz közel Szviásknél, a hová e szerint a lázadók követik vala, részesíté őket. »Ütöttük, vágtuk őket mint a disznókat s holttetemeik két versztnyire hevernek vala« jelenté a győztes bojár a czárjának. E vereség azonban még sem igen lehetett oly nagyon veszélyes. A mokšaiak ugyan széteszlának, de a marjalaiak és csuvašok Elpain, Takšcikov és Konikov Jeniküj fejedelmek vezérlete alatt a Volga szomszára, vagyis éjszaki felére menének, a Marjaföldön Czarevököksaiszk városát elfoglalák. A vjatkai hadparancsnok Uhtomszki ugyan kiszabadította Kotelmitšot a lázadók kezéből, de azért a marjaiak és csuvašok még azután is sokáig intéznek vala rabló hadjáratokat Vjatka területén.

A széteszlott mordvaiak a Mokša, Szura és Alatyr partjain szintugy folytatják vala fosztogatósaikat egész addig, míg nem sokára elérkezett az idő, hogy ismét fegyvert foghattak.

1614-ben, midőn a nogaiak uralkodója, Isterják az oroszok ellen szövöttek, 20,000 főből álló haderőt küldö Oroszország területére. Mihelyt e hadsereg Alatyr-hez közeledett, a mordvaiak azonnal készek voltak a lázadásra a gyűlölt oroszok ellen, és a nogaiak előtt mennek vala Nisegorod felé. A czári hadvezérek Szudešev és Baratinszki hercegek sikertelenül küzdének e haderő ellen. De a mordvaiak szerencsétlenségére Isterják elfogadá a békét és a nogaiak viszatérének hazájukba. A mordvaiak is megmaradának a maguk területén, de azért békén még sem maradának.

Ámbár ezek az oroszországi keleti nemzetiségek általános felkelései a gyűlölt orosz uralom ellen a XVII-ik század második tizedében megszűntek, mindazonáltal a béke a következő időkben sem vala teljes. Időről időre a marjalaiak és Baškirok a Volga és Káma mellékén apróbb lázongásokat kezdének, s a mordvaiaknak a bőr- és gabna-, valamint a fegyvertartás és más pénzbeli adók fizetése ellenében tanúsított ellenszegülése is gyakran szolgáltat vala a kormánynak okot a velök való kemény bánásra. Ezenkívül a hadparancsnokok és más hivatalnokok, de különösen a csári adószedők erőszakoskodása szerfölött terheli vala a mordvaiakat.

Ezek a nyomasztó terhek kényszeríték a mordvaiakat megválni ősi földjeiktől, mely körülmény nemzetiségükre minden más egyébnél veszélyhözöbb vala. Falvaikat odahagyák s vagy az erdőkben húzák meg magukat, vagy a Volgán levolulának, hogy a szerencsétlen hazájok déli részén fekvő műveletlen téreken telepedjenek le, eldobván ekkép magoktól és a következő ivadéktól egy jöhető jobb jövőnek még csak a reményét is, s egyszersmind megbénítván nemzetök erejét s üresen hagyott ősi telkeiket orosz települőknek engedvén át. Mások a monostorok és hatalmas udvarnokok földjeire költözének, a hol eme nyomasztó adóktól szabadok valának. Így látunk sok mordvait a Mihailovits kormányzósága alá tartozott Troiszkoi-Szergiev monostorába, úgy szintén a csár sógora és barátja Moroszova Ivanovits Borisz bojár birtokára költözötteknek, a hol adót senkinek sem fizettek.

A most említett forrongó idők után általában az adók Oroszországban igen súlyosak valának. A még tartó nyugtalanságok lecsillapítására, valamint a Svéd- és Lengyelországgal folytatott háborúk viselésére tömérdek anyagi eszközre vala szükség. A dúsgazdag állampénztárakat a lengyelek mind kiüríték, midőn a moszkvai Kremlben ők gazdálkodnak vala. A hiányokat pótdókkal kellett kitölteni. A kereskedés és iparral foglalkozóktól a katonaság fizethetése végett az »ötöd pénzt« kezdik vala szedni, a parasztságtól pedig ugyanannak élelmezése végett gabonát és más élelmi szereket s ezen fölül előfogat s más díjakat is. De mindezeknél az

adóknál is terhesb volt még a városok és falukban barangoló adószedők önkényszerű eljárása.

A mordvaiakat s más oroszországi keleti nemzetiségűeket ezek az adószedők folyvást ellenségnek tekinték s úgy bántak velök. Kényök szerint elvevék tőlök gabonájukat, házi állataikat stb. s a vásáron eladák részint az adók lefagadására, részint saját magok számára. Az ekkép földönfutókká lett mordvaiak vagy az erdőkbe menekülének, vagy a Volgának vevék utjokat, aratatlan hagyván földjeiket, rétjeiket kaszálatlan, méheseiket mézkészítetlen. Gazdátlanul maradt jószágait az adószedők szerbe-számba szedék, a kiket a futamodók közül kézrekeríthettek, elfogdosák, s magukkal vivék a városokba az adófizetésben állítólag tanúsított ellentállás miatt leendő sanyargatás végett.

Meglehetősen világító képet nyújtanak a mordvaiak e szomorú sanyargatásáról bizonyos Korzakov nevűt illető vizsgálati iratok, melyekből egy kivonat őriztetik az Ősirati bizottság levéltárában (Munaiskirjallisuuden Kommissiionin arkistossa.)

Az előfogati pénzek szedése a mordvaiakat annyira megrontotta, hogy midőn 1639. nyarán a gabnaneműek behordása ideje elérkezett, az egész terjukháni népség és az Arzamasz környékbeli erzáiek nagy része oda hagyták falvaikat s vetéseiket, összegyűjték a marháikat és a mit vagyunkáikból lehetett, és részint a muromi és szalavirszkói rengeteg erdőkben, részint a Szerésa folyón elszéledének. Mások a Volga tulsó felére menekülének, vagy a Volgán lefelé világgá menének. Nisegorodból és Arzamazászból lövész- és pattantyus katonákat küldének utánok, hogy őket az erdőkől hajtsák haza s kényszerítsék erővel is a szemes élet learatására és kicséplésére. De a lövészek nem hírnak vala az erdők mélyébe hatolni, hanem mindössze is néhány elkésett futamodót tudának kézrekeríteni, s azokkal tölték meg a nisegorodi és arzamaszi börtönöket.

Az év rendkívül esős vala, de az érett gabna hiában várakozik vala előbbi aratójára. A nisegorodi főnök e dologról jelentést tön Moszkvába, időközben pedig Nisegorodból katonaságot küldé a mordvaiak falvaiba. A katonaság pa-

rancsnokai Molotšnitzin Antal ágyuirányzó és Szahar Stre-lisz valának. Ezek szokás szerint hasznosítani akarják vala a feladatukat, elkezdék tehát a mordvaiakat és méhészeket befogdosni, földalatti vermekben bilincsekben tartani, s tölök kinzással nagy váltság-összegeket csikarni ki. Következése lett, hogy a menekültek annál jobban özönlének az erdőkbe és a Volgára.

E közben Moszkvából parancs érkezett, hogy a mordvaiak tulérett gabnanemüit a környékbeli lakosság által be kell takarítani az állam javára. A parancs végrehajtására és annak megvizsgálására, miért szöktek meg a mordvaiak — vajon az előfogati pénzek fizetése, embertelen bánásmód és pótdók miatt-e? — a Mordvaöldre Korzakov Péter és Ogarkov Drušin küldetett ki. Korzakov az ágyuirányzó Molotšnitzinhez csatlakozék s mindketten erre-arra barangolnak vala a mordva falvakban, a kit csak kézrekeríthettek, befogdosák — nem csupán a mordvaiakat, hanem az oroszokat is — s tölök élelmiszereket, s pénzt csikarának ki.

Az arzaszasi kerületben van egy Vad nevű tó, melynek partján egy Nagy Vad nevű mordva falu vala, mely utóbb egészen eloroszosodott. Az előfogatosok Nišegorodból oda szállíták Korzakovot. Épen akkor ott vala az ágyuirányzó Molotšnitzin is, s most a működés azzal kezdődék, hogy az ágyuirányzó az előfogatosoknak kezét-lábát bilincsbe veré, s a szegény embereket padló alatti vermekbe taszítá, s pénzt zsarol vala tőlök.

Ogarkov titkár és Korzakov összevesztenek. Korzakov, Molotšnitzin és Szahar embereivel a titkárt gonoszul elverék, szakállát kitépék, s midőn a titkár megfutamodott, és a szállásán bezárkózott, ezek a szállására rohanának és a táblákat az ablakokból kiszaggatták. Most Ogarkov megszökött a czári hivatalától, és a kurmiškói és alatyri kerületekben lévő rokonaihoz mene. Onnan megtérve, hozzá fogott ő is a rajta elkövetett igazságtalanság megboszulásához, embereket gyűjte és e csoporttal, puskákkal, kardokkal és hegyezett rudakkal ellátva Vad helységben a Korzakov udvarára mene, ennek az embereit megveré s rudakkal megsebzé.

E közben folyik vala az aratás a mordvaiak földjein, de

a környékbeli lakosságból sokan pénzen válták meg magukat a kényszermunkától. E váltságösszegek — 30 rubel, sőt több is — azon időben roppant összegek valának, azokat pedig, a kik vagy nem tudtak vagy nem akartak pénzt teremteni, földalatti helyiségekben gyötrik, kinozzák vala. Ámbár az aratást még a hó leeste után is folytatták, mégis megközelítőleg sem valának képesek az egész termést betakarni. A mordvaiak minduntalan szökösnek vala ki ide, ki oda, s ezek között azok, a kik végre a nišegorodi fogházakból és ama gyötrő pénz- és adózsarolásoktól megszabadultak, maguknak az erdők mélyében tanyákat galyabitanak, vagy pedig medvefészkekben rejtőzködve a legkeményebb fagyban is ott tartózkodnak vala. Tömérdek mordvai, különösen nők és gyermekek veszének így el e sanyaruság közepette. Midőn Moszkvában e dologról értesítést vettek, a Mordvaöldre új vizsgálat intőzőkül Ignatjevics Szemen-t, Koltovszki-t és Netšajev irnokot küldék ki, de mit végeztek e derék férfiak, — nincsen tudva.

A mordvaiak eme nyomorgatása az egész XVII-ik században tart vala, az inség miatt lahhelyeik odahagyása szint akképen. A kormánytól jövő sanyargatáshoz boszantó módon járula a keresztyén vallásra való erőszakos térítettésök. Vessünk erre is egy pillantást.

Említettük volt már, hogy Kegyetlen Iván az ezelőtt szabad mordvaikat keresztelés végett felosztá a bojárok és monostorok között. Az ő és Ivanovics Feodor uralkodása alatt jökora csoport mordvai keresztelkedett meg, a kiknek egy része azóta annyira eloroszosodék, hogy Kazán meghódítása után egy század mulva unokáikban alig lehetett volna a mordvaiak utódait felismerni bennök. Így küldettek a Tveri kormányzóságban fekvő Troiszkoi-Szelisarov monostorból barátok a Kazán tartománybeli mordvaiak megkeresztelésére, mely dolog némi sikerrel meg is történt, a Szavimo-Sztoroševszkoi barátok a Mokša folyam partján térítői tanyát állítanak, melyből csakhamar a Purdiševszkoi-Születés című monostor nőtte ki magát. A monostornak, mely egész 1764-ig főnnállott, ajándékoztaték a keresztelés kötelezettsége feltételével a temnikovi. A barátok nemesak a kolostorhoz tartozó hűbéri területen lakó pogányokat keresztelék meg,

hanem kiterjeszték a vallásukat majd valamennyi temnikovi mordvaiakra.

Azonképen az erzaiai fővárosában Arzamaszban is alapították Kegyetlen Iván rendeletéből egy máig fennálló: a szpaszkói monostor. Ez még első házfőnöke: Szergei idejében (meghalt 1588-ban) nyerte a monostor hűbérül az Ivanovszkói u. n. császár mordva birtokot Tsernuhoi, Orehovszkói sat. falvaival együtt. A szerzetesek nagy buzgalommal kezdék keresztelni a monostorhoz tartozó mordvaiakat, de nem sok eredménnyel, míg a mordvaiak lázadásai véget vetettek térítési buzgalomoknak. De alig csendesítették le ismét az arzamaszi vidékek, a szerzetesek buzgó fáradozása újra megkezdődének. Különösen egy Jova nevű Igumen vala e részben fáradhatatlan. 1628—38-ig, a midőn Arzamaszról a moszkvai Új-szpaszkói kolostorba tétették át. Az arzamaszi mordvaiaknak sehogysém lévén inyökre ez a kényszerű térítetés, oda hagyván lakhelyeiket, a Kovaksz folyó melléki laktalan pusztákra menekülének, a hol senkitől sem függöttek volna. De Jova visszatéríté és megkeresztelése őket. Ugyanazon XVII. század végén az arzamaszi keresztényen mordvaiaknak jelentékeny része el is oroszosodék.

Szint' így keresztelgeték meg a szerzetesek a Szura melléki mordvaiakat. Így alapította Kegyetlen Iván Alatyriben is a troitzkói monostort, s hozzá keresztelés végett egy mordva hűbéri javadalmat. Az itteni szerzetesek térítői gondjai sem szorítkoznak vala csupán a monostor területére, de ezen a mordvaiak annyira dühbe jövének, hogy midőn a lázongás megindult, az alatyri mordvaiak a gyűlölt szerzeteseket azonnal számadásra vonták. A monostor Igumenjét a Szurába ölék. A szerzetesek másikat választának. Ezt is ugyanazon sors érte. Harmadikat választának, most a mordvaiak megrohánák a kolostort, az Igument a toronyból letaszíták s még egy másik szerzetest is szintén megölének, a kolostort egészen kifoszták, adománylevelét magukkal vevék, fekvő birtokait elfoglalák. A megmaradt szerzetesek a troitzkói-Szergiev monostor előjáróit Dénes archimandritát és jószágigazgatót Palitzin Abrahámot kérék fel bizonyosságaiul annak, hogy a monostor az ő nevükre volt írva. 1615-ben Feodorovits Mi-

hály császár azt meg is erősíté. A troitzkói szerzet-elöljárók Alatyriben saját térítőiket küldék, úgy mondják, hogy e térítés jobban sikerült. Az utóbb említett kolostor iratai között arról is létezik adat, hogy egy mordvai 1619-ben a kolostornak adományozást tett, magát megkereszteltetni kérte s a keresztységben Tihon nevet kapván, ősi javait a kirmalszkói-uhoséi kolostornak ajándékozta, azt kérvén, hogy a keresztényeknek között élhessen, s ezek ne incselkedjenek ellene többé.

A finn nemzet nem az egyedüli népcsaládunkban, melynek legjelesebb fia, idegen nyelvű nevelést nyerve, őseik nemzetiségéből kivetkőztek, annak legszentebb óhajai és szükségleteiről elfeledkeztek, neveiket sokszor világhírűvé tették, de idegen nemzet és nyelv dicsőítésére. Az elfeledett, megvetett mordva nép is meghozta a maga nagyszerű áldozatát az idegen dicsőség oltárára. Ki gondolná, ki hinné azt, hogy a hírneves áldozat a mordva néptől ered?

Él vala Oroszországban a XVII. században egy férfiú, a kihez hasonlót a görög-orosz egyházi történelemben talán egyet sem találunk, és a kihez hírnévre csakis az oroszországi régibb egyháztörténelemben az egy Nesztort hasonlíthatni. Ez a férfiú az orosz egyház nagyírú feje: Nikon patriarcha vala.

Nikon születésére nézve mordvai volt.

Ki emlékszik ma már arra, hogy az a hatalmas szellem, mely a maga idejében azzal fenyegetett, hogy az orosz egyház évszázadokon át vesztve maradt helyzetét és szokásait át fogja alakítani, mordva ember szelleme volt, s a Mordva-föld adta a világnak? Ma már csakis az ő üldözött ellenfelei, az oroszországi u. n. sztarovártzek, a kik még most is küzdenek a Nikon hitújítása ellen, csak ezek nem feledék még el az ő mordvai eredetét. Emlékszik még mind az ő mordva születésére, mind saját előbbi mordvaságára ama később eloroszosodott falu, melyben Nikon 1605-ben született és mint gyermek nevedett, míg földieci orosz nyomorgatóik ellen küzdenek vala.

A Not'sna folyó partján Mordvaországban vala a Nikon születés helye Knägin városához 27 versztnyire, Valdeminova faluban, hol a *Nikon-féle telket*, mint az egykori nagyírú patriarcha születési helyét maig is mutogatják. Atyja kereszt-

telkedett mordvai paraszt vala, Mina nevű, mely név hihetőleg a keresztségben adatott neki. A mint áldozza vala Nikon élete tevékenységét Oroszország dicsőségére, azonképen áldozá fel mind az ő családja, mind a falu, melyben tölti vala ifjusága napjait, ezen, népfajunk azon korbéli ellenségének, a nemzetiségét; a falu 932 lakossága ma már tisztán orosz nyelvű, a kik csakis regékből emlékeznek még őseik nemzetiségére. A nagy Nikon fönmaradt arczképében azonban, úgy mondják, hogy bíráló szem még ma is felismerheti a mordvait.

Tett-e valamit Nikon mordva földioi javára? Neki, a kit Alexei czár »külön lelki és földi barátjának« nevez vala, és a maga idejében csak úgy mint maga a czár »Nagy fejedelem« (Velikij Gosudar) czimet visel vala, alkalom tevékenység kifejtésére nem hiányzott. Úgy mondják, hogy földieinek a keresztyén vallásra térítésében igen nagy buzgalmat fejtett ki. Ez természetes volt, mert az orosz vallás, lelkiismeretének legdrágább és mélyebb meggyőződése volt. De azt is gyanítják, hogy e szerint tehát földie eloroszosítását is előakarta mozditani. Alig hisszük, hogy ő e czélt akármiben is sajátjának nyilvánította volna. Hanem hogy e volt a következése a mordvaiak keresztségének is, csak úgy mint a többi oroszországi rokon népek keresztségének, az természetes, s nem is lehetett s lehet másképen mindaddig, míg az orosz nyelv az egyház, irodalom és kormány-teendőknek kizárólagos nyelve, és mielőtt e tekintetben Nikon gyaníthatólag változást tenni meg is kísérthette volna, sikeresen megoldott feladatainak áldozatául kellett esnie, s magas hivatalától megválnia.

Még novgorodi metropolitasága idején arra kéri vala Nikon az ő czári barátját, nevezné ki Nikon egyik ismerősét Mizailo szerzetes papot a novgorodi derevanitzkoi monostorból rázani érsekké, hogy e minőségében a mokšaiak térítését foganatosíthassa. A czár ebbe bele is egyezett és 1651. april 13-án Mizailo meg is kapta az érsekségre való kineveztetést, s legott hozzá fogott mind a mokšaiak, mind a tatárok térítéséhez. Három év leforgása alatt Šatzki és Tambova kerületekben 3,200 lelket keresztelt meg, azután Nikontól arra kért engedélyt, hogy újból a Mordva földre és a Kazi-

movi tatárok területére mehessen térítői tevékenysége folytathatása végett. Nikon ehhez áldását adá.

Az 1655. év elején Mizailo a Mordva földön helyről-helyre utazik vala, a mordvaiakat keresztelvén, szentnek tartott bükkeseiket irtogatván, temetőik építményeit megégetvén. Mondják, hogy az érsek térítői buzgalmát siker követte. Egy helységben egyszerre négy száz lelket keresztelt meg. Midőn azonban a nagy héten a husvéti ünnepek megtartására Rázanba vala visszatérendő, april 10-én a šatzkói kerületben Jambirevoi (ma Kombejevo) faluban megszállott s egyházi diszöltönyét felöltvén, kezdi vala a lakosságot a keresztség felvételére buzdítani. Most egy nagy csoport mordvai gyülekezők körülötte és a faluból kíséretével együtt kiűzék. Ebből czivódás támadt és a nyilakkal felfegyverzett mordvaiak lövöldözni kezdenek vala s az érsek halálosan megsebesítve elesék. 1655. april 19-én Mizailo a sebeiben meghala. Egy év mulva teste Jambirevoi-ból Rázanba vitették és az Archangeli szentegyházban eltemették, hol az ő nyilakkal átlődött egyházi köntösét most is mutogatják.

Mizailo halálával a mordvaiak bizonyos fokig czélt értek. Ezután a térítési tevékenység ismét tetemesen meglanyhula. Csakhamar kínálkozott az alkalom a mordvaiaknak annak bebizonyítására, hogy a népet a szabadság érzelmei szakadatlanul lelkesítik. Megkezdődének a Razin Sztenka támasztotta zavargások. Az oroszországi keleti nemzetiségek azonnal készen valának a Razin soraiba való belépésre. Arzamasztól Šatzki-ig és Szimbirszkig ismét fellobogott a mordvaiakban a gyűlölség tüze, orosz elnyomóik ellen.

1671. szeptember havában a mordvák, merjék, tatárok és csuvašok Szimbirszk felé vonulnak vala, hogy ott Razinnal egyesüljenek. De ezen utjokban az orosz hadvezér Barjatinszky utoléré őket, s úgy beszélük, hogy egy hét lefolyta alatt 23—29-ig öt izben szórá szét csapataikat; Kalantša falu alatt, a Karla folyónál, Kryszadaka nevű tatár falu mellett, Pokloša mordva falu mellett, és Tagai városa mellett. Sokan elesének, sokan fogságba jutának s felakasztatának. Oktober 1-én Barjatinszky herceg Szimborszk környékén szétveré a Razin csapatait s maga Razin is alig tudott megmenekülni.

Ugyanez időtájban szeptember 16-án más mordva csapatok, szolgák és orosz parasztokkal egyesülve, körülvevők rohammal Alatyrt, egy vártornyot felgyújtának, berontának a városba és elpusztíták Fel- és Al-Lomovát s a Penza kormányzóság Krasznoszlobodszk kerületbeli Andrejevka faluba gyülekezének igen nagy számmal, hogy onnan Arzamasz-, és Nisegorodba induljanak, de az orosz hadvezér Dolgorukov Alexejevics György szétszórta s kergette az összegyülemlött csapatokat.

Most a mordvaiakat pogány esküvel kötelezték engedelmességre. Ámbár a nyílt lázadás ekkép be volt fejezve; a nyugtalanság azonban több évig tart vala még. Mind a pogány, mind a keresztelkedett mordvaiak gyakran összegyűlnek az erdőbe az orosz falvak kifosztásán tanácskozni, a mit néha meg is tettek. Sőt ugy látszik, hogy az orosz széleken találkoztak oly mordvaiak is, a kik, a keresztység fölvétele után pogány földieiket is nyomorgatni kezdék. Ugyanis a nisegorodi, petsherszko kolostorban egy kérvény őriztetik 1686-ból, melyben a Kis-Jerjuševa falubeli pogány terjukhan törzshöz tartozó Tyatyusko Sztaszov, Nadeiko Murzin s mások a Filaret nisegorodi metropolita oltalmát kérik, ugyanazon falu csak ekkor keresztelkedett lakosai ellen, kiknek nevei valának: Emelka, Pirgušev, Kadamaszka, Szigunin stb. Ezek a keresztelkedett lakosok és méhészek hosszú időre el-elutaznak, hová, s mi végett, nem tudni, s emberek jönnek hozzájuk, a kik két-három éjet náluk töltenek, egyre mindig isznak, lovakat hoznak magokkal s azokat szünet nélkül cseréltetik; minket pedig védtelen embereket minden rosszal ijesztgetnek. Előbbi években ezek a kereszteltek Emelka, Pirgušev és Kadamaszka, Szaigunin vizsgálat alatt álltak volt és a kinpadon magokra vallottak (valószínűleg a Razin-féle lázadásban való részességet), ugyancsak ez a keresztelkedett Emelka társaival együtt nyomorgatta az előbbi években a mi Kis-Terjuševa falunkat, minket védtelen embereket a faluból szétkergetett, ott maradt vagyonaikat pedig mind elrabolta.

Az utóbb említett zendülés lecsillapítása után a kormány nagyobb gonddal kezdi vala szemmel tartani e keleti nemzetiségeket. Ugyanis a tapasztalás azt tanusította, hogy

folyvást forrongának, s részvétőkkel mindig öregbíték az időről időre támadott államellenes zavargások veszélyességét. Kiváltkép a XVII. században igen nagy vigyázattal ügyelőnek rájok, valamint minden módon igyekeztek vala az orosz telepítéseket meggyökereztetni közöttök. Mindennemű fegyver és hadi eszközök eladását megtilták. Nem volt szabad kovácsműhelyeket állítani fel a falvakban. A földmivelés- és gazdálkodáshoz szükséges eszközöket a városokban kellett venniök. De még csak a szükségletek használata is igen szűk mértékre korlátoztaték. Ezenkívül régi fegyvereiket elszedék tőlök, a kézivek és nyilak használatát megtilták nemcsak, hanem egyesen mindennemű vadászatot is.

A keresztyén vallást, mint az elorosztás legsikereseb eszközét, szintén nagy erélyvel kezdik vala közöttök terjeszteni. 1686-ban egy czári rendelet jelent meg, mely meghagyja az érseknek és monostoroknak, hogy a keresztyén mordvaiakra, a kik a keresztyén vallásban nem elég állhatatosak, szentegyházakba nem járnak, s magoknál papokat nem tartanak, különös gondot fordítsanak. S egyszersmind meghagyaték, hogy a kereszteltekről anyakönyveket vezessenek. Ha feleségeik s gyermekeik a pogány valláshoz ragaszkodnak: gyűjtsek össze őket az érsekek avagy monostorok udvarain, s ott oktattassák őket a keresztyén vallásra, s igyekezzenek a hitben megszilárdítani őket.

De ennél még sikereseb eszközt is alkalmaznak vala a század végén a mordvaiak eloroszosztására. A mordvaiakat kezdék orosz falukba, és viszent az oroszokat mordva falukba telepíteni. Ezen eszközt különösen a Mordva föld éjszak nyugoti részén lakó terjukhán nemzetségeknél alkalmazák. Midőn a törökök és perzsák Gruzia-t elpusztították, az Imeretinszki czár Artšila feleségestül, gyermekestül Oroszországba költözék, a hol az akkori orosz czár Nagy Péter 1690-ben Terjuševo és Lyszkovo vidékét adományozá neki Mordva földön. Az előbb említett vidéken terjukhánok laknak vala, a másodiknak pedig orosz vala a lakossága. E hűbériség Artšila kezén 30 évig vala, míg nem 1713-ban Moszkvában meghalt. Ő maga Moszkvában lakék, de uradalmi tisztjei nagy erélyvel folytatják vala a jöszögain lakó mordvaiak eloro-

szosítását. Állítólag a gazdasági viszonyok javítása czéljából Liszkovo környékéről számos orosz lakost költöztettek Terjuševoból Liszkovóba. A mordva lakosság aztán házasságok által lassankint összeolvadt az oroszszal, kezdé vala felejtteni a nyelvét avagy zagyva nyelven beszélni, melyben a szóanyag már félig orosz volt. A terjukhánok elorosztása ily módon oly gyorsan halad vala előre, hogy a kik még közöttük pogányok valának, imádságaikban s énekeikben orosz szavakat, orosz szentek neveit, sőt keresztyén istenségi elnevezéseket is p. o. Szavaot (Zebaot) kezdének használni.

A mordvaiak XVII. század vége felé való nyomorgatásának, valamint az Artšila jószágkormányzói erőszakoskodásának a következtése ép oly szomorú volt, mint az előbbi századokban igen gyakran. Nagy részök a Volgán lefelé világá ment békésebb, szabadabb otthont keresni. A ki napjainkban meg akar ismerkedni a hajdan oly számos és hatalmas mordva nemzettel a maga egészében, a néptörzs elzüllött maradványait nemcsak az egykori Mordvaországban, hol annak gyér csoportjait az orosz telepek szorongatják, hanem a Volga mindkét partján is vizmentében egészen a Kaspi tenger partjáig; itt-ott a kazáni kormánykerületben apró csoportokban, a szamarai kerületben a Buguruszlana partjain; a szarazovi k. kerület legtávolabbi részeiben sat. feltalálhatja.

E menedékhelyeket a mordvaiak a XVII-ik s részben a XVIII-ik században keresék ki magoknak. A menekvők leginkább terjukhánok és erzaiak valának. Választott menedékeik rendszeren kincstári birtokokon valának, mind oly vidékek, melyeket se kapa, se ekevas soha nem barázdált. Például a szamarai kerületben a volgai rétségeken.

Midőn Nagy Péter tudósítást vett a menekvők eme lakhelyeiről, a szamarai hadparancsnoknak erős parancsot küldte, hogy keresse fel a mordvaiakat, s küldje őket vissza előbbi lakhelyeikre. De távolról se mind tudák visszatéríteni. Midőn a menekvők a parancsnak neszét vették, ismét felkerekedének s dél felé sietének. Részök néhány, még maig meglevő mordva falukban telepedett meg az Irgiz partjain, közel oda, hol az a Volgába szakad. Más részök a mostani szaratovai kerületbe költözék, melyben Melnikov szerint azon időbeli mordva

csoporthok találtak még Hvalinszkoí, Volszkoí, Szaratova és Balašova környékén. Harmadik részök egész a Volga torkáig mene. A Kaspi tengerhez 30 versztnyire van még a Buzana forrása jobb partján az Asztrachan k. kerületbeli krasznojarszkoí járásban azon időbeli 3 kis falu, Kis-Magoí, Jaminszkaja és Multanovka, melyekben szintén mordvauk beszélnek még.

Sajnálhatólag ezuttal nem vagyunk azon helyzetben, hogy a mordvaiak következő és legvégső viszontagságairól teljes leírást adhatnánk. Csakis azt akarjuk futólagosan megérteni, hogy Anna és Erzsébet császárok idejében a kormány az előbbinél nagyobb erőfeszítéssel kezdé vala keleti rokonaiknak a keresztyén vallásra térítését megindítani. E czélból valóságos hivatalok alapítottak. Ugyanis eddig a keresztyénség elfogadása rendszeren szabad akaratra volt bizva. Ettől fogva azonban a térítés már erőszakos lön. Áldozó helyeik a legnagyobb erélylyel sorba mind elpusztítottának. A mordvaiak pogány vallását megfigyelve azt látjuk, hogy a mordvaiak vallásukat a legszentebb nemzeti örökségnek, jellegnek tartják vala, melyet nekik a legmagasb isten adott a mint ugyan ő minden népnek megadta a maga vallását. Vallásuk tehát egyszersmind nemzetiségök is vala. A vallástól megválni annyi volt, mint nemzetiségöktől válni meg, ez pedig isten örök akarata ellen való bűn. Az áldozó helyeket romboló hivatalnokok és mordvaiak között sokszor estek vérengző verekedések, és az áldozó helyek rendszerint helyreállítottának. Említök immár, hogy ez a lelkiismeretökön elkövetett erőszakoskodás, még a századokon át orosz behatás alatt állott terjukhánoknál is 1744-ben oly csillapíthatlan gyűlölséget keltett, hogy nišegorodi püspök Demeter a legnagyobb veszélyben forgott, hogy áldozatául esik.

A nemzetiség kiirtását századokon át tulélik a nemzeti érzelmek, midőn azok az egyetlen fegyver az erőhatalom ellen. Így a mordvaiak is, valamint a többi keleti oroszországi nemzetiségek is, csak alkalomra várakoztak, hogy szívök e legbensőbb érzelmeit nyílt csatában tanúsíthassák. Midőn az oly veszélyes Pugatšev-féle lázadás a Jaik és Ural mellékén 1771-ben kitört, az legott lángra lobbantá a néptörzsek tit-

kos gyűlöletét s a Pugatšev zászlai alá gyűjti vala őket. Ezen iszonytató lázadást az oroszok csak 1744-ben tudták elnyomni, Pugatševet pedig közrekeríteni. Ez vala az utolsó nagyobbserű lázadás keleti Oroszországban, és a remények, melyek az akkori néptörzseket éltetik vala, emlékezetökből még most sem halának ki. Még 1857-ben, midőn Ahlquist Mordvában utazott, a Pugatšev lázadásáról mordva nyelven a következő dalt éneklék vala:

»Hol ég a tűz, hol ég? Jaik mellékén a jajki pusztán ott ég a tűz, ott ég. — Miért ég a tűz, miért ég? — Uj ezár jut most a kormányra: három évig nem veszek adót, hét évig nem állítatok katonát, a nép terhét megkönnyitem, a bojárokét megsulyosítom; a bojárok testét vágom mint erdőn a fát, a fejöket izzó-porrá vagdalom, véröket patak gyanánt ontom; a bojárok üstökéből három kötelet fonok, egyet Kazán városa körül, másikat Moszkva városa körül, harmadikat Sz.-Pétervára körül fonom.«

Csak még 1808-ban is támada a terjukkánok között egy ujdjon keresztelt Elekfi Kuzma nevű mordva paraszt a terjuszkevszki kerületbeli Nagy-Szeszkin faluban, a ki földieki között profétai szerepet játszott. És pedig ő belőle az öreg isten Purgine-Páz, másképp Melkázó szelleme szólott. *Kuszká-isten* név alatt vala ismeretes. Kis-Szeszkin falu közelében a Voltzi-Páz keremetjén, vagyis áldozó helyén az erdőben áldoz és jósol vala. Sajnos, hogy a *Kuszká-isten*-re vonatkozó vizsgálati iratok, melyek a nišegorodi járásbiróság (kihlakunta) levéltárában őriztetnek, eddigelé még nincsenek közzétéve.

Ezuttal félbeszakasztjuk a mordva nép eme végső és legnevezetesebb történelmi emlékezeit, s csakis azt említjük meg még, hogy valamint más rokonaink, a mordvaiak elorozosításának minden egyébnél sikeresebb eszközeül szolgál a fiatalságnak az oroszok soraiban való katonáskodása, a hol szántszándékosan távoltartatnak hazájuk és földieiktől, úgy hogy a hosszas szolgálati idő alatt csaknem elfeledik anyanyelvöket. S csakugyan több ízben észleltetett az, hogy keleti rokonaink között leginkább a nők tartják még fenn a nemzetiséget.

I. Szám. Apáczai Csérei János Barczai Ákos fejedelemben benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében Szabó Károly r. tagtól. 1872. 18 l.	Ára
III. Szám. Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. Szabó Imre r. tagtól. 1872. 18 l.	10 kr.
IV. Szám. Az első magyar társadalmi regény. Székfoglaló Vadnai Károly l. tagtól. 1873. 64 l.	10 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd Engel József felett. Finály Henrik l. tagtól. 1873. 16 l.	20 kr.
VI. Szám. A finn költészetéről, tekintettel a magyar ököltészetre. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1873. 135 l.	10 kr.
VII. Szám. Emlékbeszéd Schleicher Ágost. külső l. tag felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 16 l.	40 kr.
VIII. Szám. A nemzetiségi kérdés az araboknál. Dr. Goldziher Ignácztól. 1873. 84 l.	10 kr.
IX. Szám. Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. Riedl Szende l. tagtól. 1873. 12. l.	30 kr.
X. Szám. Adalékok Krim történetéhez. Gr. Kun Gézal. tagtól. 1873. 52 l.	10 kr.
XI. Szám. Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. Riedl Szende l. tagtól. 51 l.	20 kr.

Negyedik kötet. 1873—1875.

I. Szám. Paraleipomena kai diorthomena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneiséről. II. könyvére, különös tekintettel a magyarra. Brassai Sámuel r. tagtól. 1874. 151 l.	40 kr.
II. Szám. Bálint Gábor jelentése Oroszország- és Ársziában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. Melléklet öt khálmik dala hangjegye. 1874. 32 l.	20 kr.
III. Szám. A classica philológiának és az összehasonlító árja nyelvtudományak műve esse hazánkban. Székfoglaló Bartal Antal l. tagtól. 1874. 182 l.	40 kr.
IV. Szám. A határozott és határozatlan mondatról. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1874. 31 l.	20 kr.
V. Szám. Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra Keleten. Dr. Goldziher Ignácztól. 1874. 42 l.	20 kr.
VI. Szám. Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonben 1874-ben tartott nemzetközi gyűléséről. Hunfalvy Pál r. tagtól. — II. A németországi philologok és tanítványok 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. Budenz József r. tagtól. 1875. 23 l.	15 kr.
VII. Szám. Az új szókrol. Fogarasi János r. tagtól.	15 kr.
VIII. Szám. Az új magyar orthographia. Toldy Ferenc r. tagtól. 1875. 28 l.	15 kr.
IX. Szám. Az ik-es igékről. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 32 l.	15 kr.
X. Szám. A nyelvújításról. Szarvas Gábor l. tagtól. 1875. 25 lap.	15 kr.

Ötödik kötet. 1875—1876.

I. Szám. Nyelvészeti hajlamok a magyar népnél. Barna Ferdinánd l. tagtól. 1875. 40 l.	25 kr.
II. Szám. A neo- és palaeologia ügyében. Brassai Sámuel r. tagtól. 1875. 48 l.	30 kr.
III. Szám. A hangjáról a magyar nyelvben. Barna Ferdinánd lev. tagtól. 1875. 48. l.	30 kr.
IV. Szám. Brassai és nyelvújítás. Ballagi Mór r. tagtól. 1876. 22 l.	15 kr.
V. Szám. Emlékbeszéd. Kriza János l. t. felett Szász Károly l. tagtól. 1876. 40 l.	25 kr.
VI. Szám. Művészet és nemzetiség. Bartalus István l. tagtól. 1876. 35 l.	30 kr.
VII. Szám. Aeschylus Tótfly Iván lev. tagtól. 1876. 141 l.	80 kr.